

Pogranicze z Niemcami a inne pogranicza Polski

Recenzja książki *Pogranicze z Niemcami a inne pogranicza Polski*, red. Zbigniew Kurcz, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999.

Fenomen pogranicza stał się w ostatniej dekadzie centralnym punktem zainteresowań wielu polskich naukowców, a także badaczy z krajów środkowoeuropejskich. Powstało szereg publikacji, poświęconych temu problemowi. Zbiór artykułów pod tytułem *Pogranicze z Niemcami a inne pogranicza Polski* pod redakcją Zbigniewa Kurcza z Uniwersytetu Wrocławskiego stanowi udaną próbę syntezy prac z tego zakresu.

Redaktor publikacji, zdając sobie sprawę z konieczności wyboru opracowań spośród tysięcy powstałych na ten temat, jako główne kryterium przyjął chęć ukazania pewnych tylko podstawowych faktów o pierwszorzędym znaczeniu dla rozwoju wiedzy o pograniczu.

W skład książki wchodzi siedemnaście artykułów, których autorami są badacze polscy (z takich ośrodków i instytucji naukowych, jak Uniwersytet Wrocławski, WSP w Zielonej Górze, Uniwersytet Śląski, WSP w Rzeszowie, Uniwersytet w Białymstoku, Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, UMCS w Lublinie), a także niemieccy (z Europejskiego Uniwersytetu Viadrina, Wyższej Szkoły Techniki i Nauk Społecznych Zittau/Gorlitz, Ośrodka Badawczego Nauk Społecznych w Berlinie) i czescy (z Czeskiej Akademii Nauk w Ustii nad Łabą). Na uwagę zasługuje fakt, że prace poszczególnych autorów nie zostały zamieszczone w tomie w sposób przypadkowy. Dwa pierwsze artykuły autorstwa Zbigniewa Kurcza i Jerzego Leszkowicza-Baczyńskiego mają charakter wprowadzający. Pierwszy z nich stanowi weryfikację dwóch hipotez, postawionych przez Autora na wstępie:

1. Najszybciej i najpełniej rozwija się współpraca na pograniczu polsko-niemieckim.
2. Wzory działań i formy współpracy z pogranicza polsko-niemieckiego są przenoszone na pozostałe pogranicza Polski (stąd też tytuł książki).

W podsumowaniu Autor zwraca uwagę na istotny problem dualizmu w postrzeganiu euroregionów. Z jednej strony są one bowiem traktowane jako modelowe rozwinięcia współpracy transgranicznej, z drugiej natomiast wiele grup społecznych spośród mieszkańców pogranicza widzi w nich głównie zagrożenia. Weryfikacja hipotez oraz wspomniana teza stanowią punkt wyjścia do rozważań zawartych w niniejszej antologii. Kolejny artykuł stanowi zestawienie literatury na temat pogranicza, z precyzyjnym podziałem na prace o charakterze teoretycznym, historycznym, politycznym, ekonomicznym, a także socjologicznym.

Pozostałe opracowania zawarte w książce oscylują wokół problemów bardziej szczegółowych, odnoszących się do sytuacji na pograniczach: polsko-niemieckim, czesko-niemieckim, polsko-czeskim, polsko-słowackim, polsko-ukraińskim, polsko-litewskim, a także polsko-kaliningradzkim. Niektóre prace są wynikiem badań naukowych przeprowadzonych na terenach euroregionów, takich, jak: Euroregion Nysa, Euroregion Pomerania, Euroregion Pro Europa Viadrina, Euroregion Glacensis. Dotyczą one między innymi. Problemów związanych z sytuacją ludnościową i rynkiem pracy. Dwa artykuły (H. Schultz oraz wspólny K. Bast-Heider i P. Drauschke) nawiązują do aspektów historyczno-ekonomicznych pogranicza polsko-niemieckiego. Kolejne opracowania w sposób szczegółowy przedstawiają uwarunkowania i rozwój współpracy przygranicznej (F. Zich, M. Skrzypczyk, M. Malikowski, A. Kowalczyk). Prezentują sytuację gospodarczą, społeczną i kulturową obszarów przygranicznych.

Uwagę czytelnika niewątpliwie zwraca artykuł A. Sadowskiego. Autor ustala w nim relacje pomiędzy tożsamością mniejszości a kulturą większościową. Podstawowym celem swej refleksji naukowej czyni chęć uzasadnienia tezy, że tożsamość mniejszości narodowej w dużym stopniu kształtuje się pod wpływem kontaktów z kulturą większościową. Tezę tę uzasadnia powołując się na badania przeprowadzone na pograniczu polsko-białoruskim w latach 1993-95. Jednym z głównych założeń, które przyjmuje, jest stwierdzenie, że sytuacja sąsiedztwa między większością i mniejszością jest sytuacją dominacji i podporządkowania. Typowy jest układ, w którym kultura mniejszości (najczęściej w społecznej świadomości mniejszości i większości narodowej) sytuowana jest niżej niż kultura większości. Fakt ten – według Autora – nie budzi zastrzeżeń jeśli chodzi o świadomość potoczną większości, która zakłada, że zwykle bardziej pozytywny stosunek wyrażany jest wobec kultury własnej niż kultury sąsiadów. Ciekawe jest jednak to, że także mniejszość w procesie międzyetnicznego współżycia nabywa lub wytwarza negatywny wizerunek kultury swej grupy, co wyraża się w niższym wartościowaniu

języka, religii, miejsca zamieszkania, obyczajów, a także samego siebie. Sadowski chcąc uzasadnić postawioną na wstępie tezę charakteryzuje tożsamość społeczną białoruskiej mniejszości narodowej w Polsce biorąc pod uwagę identyfikację religijną, językową i narodową. Jeśli chodzi o identyfikację religijną to na pograniczu wschodnim istnieje trwały podział na wiernych wyznania rzymskokatolickiego i prawosławnego. Nie istnieje żaden aspekt, który wskazywałby na zmianę takiej sytuacji. Inaczej jest w przypadku identyfikacji językowej. Zgodnie z wynikiem badań przy uwzględnieniu przynależności wyznaniowej ponad 98% ogółu osób deklarujących się jako rzymskokatolicy oraz 66% prawosławnych uznaje za język ojczysty język polski. Okazuje się, że właśnie identyfikacja językowa stanowi główny czynnik asymilacji kulturowej i przyczynia się do narastania homogenizacji kultury społeczeństwa polskiego. Natomiast w przypadku identyfikacji narodowej można mówić, że w byłym województwie białostockim zamieszkuje około 75 tysięcy świadomych narodowo Białorusinów. Są to osoby, które szeroko wchodzą w kontakty z polską kulturą narodową, czują się związani z narodem dominującym w państwie, są członkami dwóch kultur i dwóch narodów, są „polskimi Białorusinami”. Rozważania Autora prowadzą do końcowego wniosku, iż tożsamość białoruskiej mniejszości narodowej w Polsce w coraz większym stopniu wypełnia się wartościami kultury polskiej. Można mówić o pewnej stratyfikacji kulturowej, jaka ma miejsce na pograniczu polsko-białoruskim, gdzie kultura większości wartościowana jest jako wyższa, a mniejszości jako niższa. Ucieczka od kultury niższej do kultury wyższej stanowi jeden z najważniejszych powodów odbywających się na tym obszarze procesów asymilacyjnych.

Wśród podejmowanej problematyki, związanej z funkcjonowaniem obszarów przygranicznych, znajduje się także refleksja naukowa E. Baczyńskiej, charakteryzująca przestępczość w świadomości mieszkańców. Autorka popiera swoje rozważania szeregiem badań przeprowadzonych w tym zakresie.

Swoistym podsumowaniem wyboru artykułów zawartych w książce jest wypowiedź R. Woźniaka na temat euroregionalizacji stref pogranicza. Woźniak potwierdza tezę o uprzedzeniach i niechęciach, wobec tworzenia euroregionów, pojawiających się w sądach mieszkańców pogranicza, które niewątpliwie przyczyniają się do opóźnienia w integracji europejskiej. Jednocześnie Autor podkreśla konieczność podjęcia długofalowych działań edukacyjnych, transformacyjnych i modernizacyjnych, mających na celu zmianę świadomości społecznej.

Książka stanowi ciekawy „zestaw” wiedzy na temat funkcjonowania pogranicza z Niemcami, a także innych pogranicz Polski. Może służyć nie tylko jako inspiracja do podejmowania dalszych badań w zakresie coraz bardziej rozwijającej się socjologii pogranicza, ale również jako cenna pomoc dydaktyczna. Jest to szczególnie ważne obecnie, kiedy *obszary rubieży kraju [...] są przedmiotem rosnącego zainteresowania wszystkich społeczeństw Europy. Każdy dzień historii tej części kontynentu potwierdza sens i wagę stawiania pytań o pogranicza: Czy stanowią szaniec broniący przed penetracją z zewnątrz? Czy są przyczółkiem umożliwiającym poszerzenie własnych wpływów? Czy stały się już pomostem do poszerzenia współpracy i partnerstwa?*¹

Ewa Glińska

¹ Z recenzji książki *Pogranicze z Niemcami a inne pogranicza Polski*, red. Zbigniew Kurcz, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999.